

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN

Globalizáció és munkapiac, különös tekintettel a magasan fejlett országokra

A cikk a globalizáció három alapvető jelentőségű vonulatának, a nemzetközi kereskedelem bővülésének, a külföldi közvetlen beruházások szélesedésének és a nemzetközi migrációnak (munkaerő-vándorlásnak) a foglalkoztatásra és a bérekre gyakorolt hatásával foglalkozik a magasan fejlett országokban. A szerző elsősorban a magasan fejlett országoknak az alacsonyan fejlett (alacsony bérű) országokkal fenn tartott kapcsolatát elemzi.*

A nemzetközi kereskedelem szélesedésének a hatása

A foglalkoztatásra gyakorolt hatás

Az első pillanatra a foglalkoztatásra gyakorolt hatás értékelése nagyon egyszerűnek tűnik: az export növeli, az import csökkenti a foglalkoztatottak számát. A valóság azonban sokkal bonyolultabb. A különböző piaci tényezők mozgásától és a makrogazdasági feltételektől függően ugyanaz az export vagy import nagyobb vagy kisebb, vagy éppen semmilyen foglalkoztatási hatással sem jár, sőt, a közvetett hatásokat is figyelembe véve, az import foglalkoztatásnövekedéssel is járhat. Ha egy magas hatékonyságú gazdaság közel teljes kapacitáskihasználtsággal működik, miközben belső kereslete nő, akkor ez a keresletnövekedés nagyobb importból a foglalkoztatás csökkenése nélkül fedezhető. 1982 és 1984 között az Egyesült Államok importja reálértékben számítva körülbelül 40 százalékkal nőtt, exportja alig emelkedett, munkanélkülisége mégis 2 százalékponttal kisebb lett.

Általában más a foglalkoztatási hatása annak az importváltozásnak, amely a nemzeti jövedelem volumenében végbemenő változások következménye – ebben az esetben nem szükségszerű a foglalkoztatási hatás –, és más azé, amely a költségváltozások eredménye – ezt rendszerint a foglalkoztatás változása kíséri. Az export tekintetében is célszerű különbséget tenni a között az exportnövekedés között, amely a partnerországok keresletének a növekedésén alapul – ez „normális” esetben, legalábbis egy időre, munkahelyeket teremt – és a között az exportnövekedés között, amely a költségek csökkenésével és a termelékenység növekedésével kapcsolatos. Ez utóbbi a foglalkoztatás csökkenésével jár.

Az alacsonyan fejlett országok elsősorban azáltal veszélyeztethetik a magasan fejlettek munkahelyeit, hogy kihasználva az alacsony bérszínvonalukból származó előnyüket, ezekbe munkai igényesebb termékeket exportálnak, mint amilyeneket onnan importálnak. Az azon-

* A cikk alapjául szolgáló tanulmány a T 20219 sz. OTKA-kutatás keretében készült.

ban, hogy az alacsonyan fejlett országok munkaigényes cikkeket exportálnak, csak általános szabály, amely alól sok a kivétel. Alacsonyan fejlett országok is esetenként exportálnak igen tőkeigényes és kevésbé munkaigényes termékeket, például ipari kemikáliákat. (A szükséges tőke rendszerint kívülről jön.) A latin-amerikai újonnan iparosodó országok exportja például az utóbbi évtizedekben a tőkeigényes termékek irányába tolódott el. A kivételek közé tartozik Japán is, ahol az import és az export munkaigényességének viszonya fordítottja a magasan fejlett országokra jellemzőnek, az export munkaigényességi rátája a magasabb. Az újonnan iparosodó távol-keleti országok a hagyományos úton haladtak, főképpen munkaigényes termékeket exportáltak.

Jelentéktelen foglalkoztatási hatás?

Első megközelítésben úgy tűnik, hogy az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem, az onnan származó import, csak jelentéktelen mértékben befolyásolja a foglalkoztatás színvonalát a magasan fejlett országokban.

A külkereskedelem – ezen belül az import – foglalkoztatási hatásának a számszerűsítésére nem kevés kísérlet történt. Az alkalmazott eljárások lényege: az export és az import által helyettesített tevékenységek munkahelytartalmának az összevetése. Ez azonban közel sem egyszerű. A nehézségek már ott kezdődnek, hogy valamely ország exportja napjainkban igen gyakran nemzetközi vállalatok közvetítésével más ország exportjaként jelenik meg. Így például egy, az Egyesült Államokból származó IBM PC számítógép az 1990-es évek elején csak 24 százalékban tartalmazott az Egyesült Államokban létrehozott értéket, 46 százalékát Japán, 30 százalékát pedig szingapúri és koreai eredetű volt (*Giraud* [1996] 311. o.). Ezeknek az összefüggéseknek a pontos számbavétele – már csak a szükséges adatok hiánya miatt is – rendkívüli nehézségekbe ütközik. Nem kisebb számbavételi nehézséget okoz a tényezők kölcsönös függése, egymásra hatása is. Az import és az export, valamint az output és a foglalkoztatás szempontjából alapvető jelentőségű termelékenységnövekedés meghatározói kölcsönösen befolyásolják egymást. Így például a gyorsabb termelékenységnövekedést gyakran az importverseny kényszeríti ki. Ha ezt nem vagyunk képesek egzaktn módon tekintetbe venni – márpedig kivételes esetektől eltekintve nem vagyunk képesek –, akkor az importnak a foglalkoztatásra gyakorolt negatív hatása a valóságosnál kisebbnek tűnik. Ugyancsak szinte lehetetlen – legalábbis mai ismereteink szerint – annak az összefüggésnek a pontos számszerűsítése is, hogy az import, ami elsődlegesen csökkenti a foglalkoztatást, másodlagosan, a bérek csökkentésén keresztül (a munkanélküliség növekedésével csökken a bérszínvonal vagy legalábbis mérséklődik a növekedése) a foglalkoztatás növekedése irányában hathat.

A kutatások nagy része arra az eredményre jutott, hogy az alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem, az onnan származó import számlájára írható munkahely-megszűnés nem túl nagy mértékű a magasan fejlett országokban. Egyes becslések szerint az Egyesült Államokban az első olajsokkot követő másfél évtizedben összesen mintegy félmillió munkahely megszűnése tulajdonítható a külkereskedelemnek (elsősorban a Hongkongból, Szingapúrból, Dél-Koreából, Tajvanból, valamint Kínából származó cikkek behozatalának). Franciaországban *Cortes-Jean* [1997] szerint az utolsó 20 évben 100-300 ezer munkahely veszett el a szegényebb országokkal folytatott kereskedelem következtében. A munkaerő összes számához viszonyítva ezek tényleg nem nagy számok. (Az Egyesült Államokban körülbelül 126 millió, Franciaországban körülbelül 26 millió az agrárszférán kívül foglalkoztatottak száma (*OECD* [1998] 67. o.).

Más viszonyítás azonban más eredményt ad: *Artaud* és *Benaroya* számításai alapján a fejlődő országokból származó import a munkanélküliség körülbelül egynegyedét magyarázza a kontinentális Európában (*Artaud-Benaroya* [1998] 7. o.). *Brown* szerint az Egyesült Államokban 1977 és 1994 között végbement ipari munkahelycsökkenésnek

23 százaléka tulajdonítható a külkereskedelemben végbement változásoknak (*Brown* [1996] 14. o.). Még inkább ilyen álláspontra juthatunk, ha „fajlagos” nézőpontot foglalkozunk el. A magasan fejlett országok ugyanis döntő részben még mindig egymással kereskednek, az alacsonyban fejlettekkel folytatott kereskedelmük ehhez képest kicsi, áruforgalmuk csak kis részét teszi ki. 1994-ben 12 EU-ország importjának 57 százaléka a többi EU-országból származott, körülbelül 20 százalék más magasan fejlettből. A fejlődő országok részaránya csupán 12,8 százalékot tett ki (*European Commission* [1998] 307. o.). Az alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem, az onnan származó import egy-egy százalékára, tehát nagyon is tekintélyes számú munkahely-megszűnés jut. Következésképp az alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem növekedése jelentős mértékben növelheti a munkanélküliséget a magasan fejlett országokban. Márpedig az alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem növekvő. Bizonyosra vehető tehát, hogy munkanélküliség-növelő hatása a magasan fejlett országokban a jövőben fokozódni fog. Az olyan óriási gazdaságok, mint Kína és India nyitottá válása, betagozódása a nemzetközi munkamegosztásba, hatalmas nyomást fejtethet ki a magas szinten iparosodott országok munkapiacára. (Kína a közelmúltban rövid egy évtized alatt 120 millió új munkahelyet teremtett!)

A foglalkoztatás szerkezetére gyakorolt hatás

Az alacsony fejlettségű országokkal folytatott kereskedelem (iparcikk-kereskedelem) a foglalkoztatás szerkezetére is hat a magas fejlettségű országokban: a képzettséget nem, vagy csak kismértékben igénylő termelési feladatok egyre inkább a fejlődő országokban koncentrálnak, míg a magasan fejlettekben nagyon csökken a tanulatlan munkások iránti igény.

Az utolsó két évtized egyik legmarkánsabb munkapiaci jelensége a magasan fejlett országokban a magas képzettséget igénylő munkahelyek részarányának a jelentős növekedése, és az alacsony képzettséget igénylőknek a visszaszorulása. Ezt egyrészt a technológiai fejlődés, másrészt az alacsony fejlettségű, alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem kiszélesedése magyarázza. A kettő közül kétségtelenül a technológiai fejlődés a nagyobb hatású. Az a technológiai fejlődés, amelyet egészen századunk közepéig az jellemzett, hogy a tanult munkát tanulatlanul helyettesíti – a taylori szalagmunka kiszorította a szakmunkást –, most elsősorban a tanulatlan munkást teszi feleslegessé.¹ De a nemzetközi kereskedelem szerepe sem tagadható, kétségtelenül része van az alacsonyan képzettek vagy a képzetlenek helyzetének a romlásában. Az autarkiából a szabad kereskedelemre való áttéréssel kimutathatóan csökken a tanulatlanok foglalkoztatása az iparosodott országokban.

Wood [1994] faktoranalízissel végzett számításai szerint az 1980-as években a fejlődő országokkal folytatott iparcikk-kereskedelem mintegy 20 százalékkal csökkentette az alacsonyan képzett munkások iránti keresletet a magasan fejlett országokban a tanult munkások iránti kereslet változásához viszonyítva. Több amerikai közgazdász – abból kiindulva, hogy a fejlődő országokból származó import csak kis szerepet játszik ezeknek az országoknak a gazdaságában – kisebbre becsüli ezt a hatást. A pontos számnak azonban itt nincs különösebb jelentősége, a tendenciák és a nagyságrendek a lényegesek.

Közismert, hogy a foglalkoztatás ágazati struktúrája a magasan fejlett országokban

¹ Igaz az automatizálás előrehaladásával a dequalifikációs tendencia is megjelenik, feltűnnek a fehérgalléros betanított munkások főleg a számítógépek mellett, azonban az uralkodó tendencia a képzettség iránti igény növekedése.

olyan módon változik, hogy az iparban foglalkoztatottak részaránya csökken. Az Egyesült Államokban például 1950 és 1990 között 34,2 százalékról 17,4 százalékra zsugorodott (Krugman [1996] 36. o.). Ez természetesen nem kizárólag és nem is elsősorban a külkereskedelemre vezethető vissza, azonban annak a hatása sem lebecsülhető.² Wood becslése szerint a korai hatvanas évektől a nyolcvanas évek közepéig a fejlődő országokkal folytatott kereskedelem az összes magasan fejlett ország feldolgozóiparában együttesen mintegy 10 millió ember munkáját tette feleslegessé. A közvetett hatást is beleszámítva – ez utóbbin a külkereskedelem indukálta termelékenységnövekedés hatását értve – 30 millióét. Ez annyit jelent, hogy a kereskedelem nélkül az iparban foglalkoztatottak részaránya az összes foglalkoztatott körében 1975 és 1985 között egyáltalán nem csökkent volna ezekben az országokban, noha a valóságban 29 százalékról 22 százalékra süllyedt (Papaconstantinou [1994] 24. o.).

Akárcsak a modern technológia, a külkereskedelem is különbözőképpen érinti a különböző iparágakat. Egyesek számára új esélyeket teremt, mások lehetőségeit szűkíti, és ez meghatározóan hat foglalkoztatási esélyeikre is. A magas műszaki színvonalú – *high tech* – ágak létszámának alakulása általában pozitív kapcsolatot mutat az import alakulásával (nagyobb import, nagyobb létszám), míg az alacsony műszaki színvonalúak esetében gyengén negatív a korreláció. (Papaconstantinou [1994] 211. o.) Az import a legnagyobb munkahely-vesztéséget az alacsony bérű iparágaknak, az élelmiszeriparnak, a faiparnak, a textiliparnak, a ruházati iparnak, a bőriparnak és cipőiparnak okozza. A magas bérű iparágak – például a gépipar – viszont, főképpen az export szélesedésén keresztül, rendszerint (nem mindig) létszámnövelési lehetőséghez jutnak a külkereskedelem nyitottabbá válásával.

A szolgáltatási szektor létszámában végbemenő változások ritkán és csak igen kis mértékben tulajdoníthatók a szolgáltatások külkereskedelmében végbement változásoknak. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy az információs és kommunikációs technika tökéletesedése és széles körű alkalmazása lehetővé teszi számos szolgáltatási tevékenység kereskedelmi jellegűvé és földrajzilag mobillá válását, ami által ezek az ágak egyre inkább bekerülnek a nemzetközi kereskedelem vérkeringésébe, és így foglalkoztatási lehetőségeik javulnak. Ezzel szemben a szolgáltatási szektor helyhez kötött ágai, amelyek nem vesznek részt a külkereskedelemben (például épülettartozás, lakásfestés, -mázolás stb.) összezsugorodnak, és ez az alacsonyan képzett, alacsony bérű munkaerő növekvő munkanélküliségével jár. A képzettségi és az ágazati struktúra változásaival párhuzamosan változik a foglalkozási struktúra is. A külkereskedelem összetételében végbemenő változások minden nagyobb foglalkozási csoportot érintenek, de általában csak szerény mértékben, a különböző gazdasági ágak létszámalakulásától függően.

Mindezek a változások nem maradnak hatás nélkül a földrajzi, regionális foglalkoztatási struktúrára. A külkereskedelemben végbemenő változások földrajzi, területi mozgásra készíthetik, kényszeríthetik az egyéneket, nem ritkán országok között is. Ha a megnövekedett exportlehetőségek fellendítik a texasi petrokémiai ipart, akkor a munkaerő más országokból is odaáramlik. A törvényes államhatárok nehezítik, de nem akadályozzák meg ezt a mozgást.

² Az alacsonyan fejlett országok közül a szerencsésebbekben – éppen ellenkezőleg – a nemzetközi kereskedelemben való bekapcsolódással növekszik az iparban foglalkoztatottak aránya.

Mi várható a foglalkoztatási struktúrára gyakorolt hatás szempontjából?

Biztosra vehető, hogy az alacsonyan fejlett országokkal folytatott kereskedelem kiszélesedésének a hatására folytatódni fog az alacsony képzettséggel vagy képzettség nélkül is betölthető munkahelyek kiszorítása a magasan fejlett országok iparából. Egyes országok ipari exporttöbblete ez ellen hathat, ez azonban csak mérsékelheti, de nem szüntetheti meg ezt a tendenciát. Új jelenség viszont, hogy az újonnan iparosodott országok egyre inkább kezdenek eltérni a fejletlen országok hagyományos kiviteli szerkezetétől, a szinte kizárólag alacsonyan képzett munkát tartalmazó, munkaintenzív termékek exportjától, és kiviteli választékukat – amennyiben alacsony bérért rendelkezésükre áll a megfelelően képzett munkaerő – kvalifikált munkát tartalmazó termékekkel bővítik. Ez a tendencia nyilván erősödni fog. Így az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országok versenye a kereskedelemben nemcsak az alacsony, hanem a magasabb, sőt az egészen magas képzettséget igénylő munkahelyeket is fenyegeti a gazdaságilag fejlett országokban.

A nemzetközi kereskedelem szélesedésének a hatása a bérszínvonalra és a bérarányokra. A bérkülönbségek megnövekedése

Az Egyesült Államok dolgozóinak a reálbére 1973-tól az 1990-es évek közepéig összesen 6 százalékkal, azaz évi 0,3 százalékkal lett nagyobb (Krugman [1996] 35. o.). Ez természetesen stagnálás. Ugyanezen idő alatt az alacsony bérű országokból származó importja gyors ütemben nőtt. Több szakértő kapcsolatot lát a két folyamat között, és a bérszínvonal stagnálását elsősorban az alacsony fejlettségű, alacsony bérű országokból származó megnövekedett iparcikk-behozatalnak tulajdonítja. Ez megfelel ugyan a „Pauper labor” tételnek (ez először 1922-ben az Egyesült Államok tarifatórvényében jelent meg), amely szerint egy gazdag ország importja egy szegény országból szükségszerűen csökkenti az életszínvonalat a gazdagban, de ez empirikusan még nincs bizonyítva. Krugman számításai szerint az alacsony bérű országokból származó iparcikkimport 1990-ben a nemzeti jövedelem nem egészen 0,07 százalékanak megfelelő összeggel csökkentette a bérszínvonalat az Egyesült Államokban (Krugman [1996] 41. o.), azaz az importnak nem volt ilyen hatása. Hasonló véleményen vannak más kutatók az EU-országok bérszínvonalára vonatkozóan.

Felvetődik a kérdés, hogy hogyan alakult a magasan és az alacsonyan fejlett országok reálbér-színvonalának egymáshoz viszonyított nagysága a közöttük folyó kereskedelem gyors szélesedésének utóbbi évtizedeiben. Több vizsgálat szerint reálbérszínvonaluk különbsége megmaradt, sőt esetenként nőtt, közeledése nem állapítható meg. Még az összességében rendkívül sikeresnek mutatkozott Hongkong, Korea és Szingapúr esetében is változatlanul nagy a különbség. Bár 1975 és 1991 között a magasan fejlett ipari országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatuk összege 39 ezer milliárd dollárról 475 ezer milliárd dollárra növekedett, az ipari produktív munkások órábérére 1991-ben Hongkongban 3,58, Koreában 4,32 és Szingapúrban pedig 4,38 dollár volt, míg az Egyesült Államokban 14,45 dollárt tett ki (Hufbauer–Schott [1993] 13. o.). Úgy tűnik, hogy a kereskedelmi kapcsolatok fejlődése nem közelíti a magasan és az alacsonyan fejlett országok reálbér-színvonalát.

Sokakat foglalkoztató és egyúttal nyugtalanító probléma szinte az egész fejlett világban a bérkülönbségek növekedése. Különösen az Egyesült Államokban, de számos európai országban is (mindenekelőtt Nagy-Britanniában) a hetvenes évek eleje óta gyors ütemben nőnek a bérkülönbségek, fokozódik a bérek egyenlőtlensége, a legalacsonyabb keresetűek relatív, de gyakran abszolút helyzete is folyamatosan romlik. 1970 és 1989 között

az Egyesült Államokban a legjobban és a legrosszabbul fizetett 10 százalék férfi munkás keresetének különbsége 80 százalékkal lett nagyobb. (*Fouquin és szerzőtársai* [1995] 186. o.). Ezzel kapcsolatban is felmerül, hogy a bérkülönbségek ilyen növekedése a magasan fejlett országokban mennyiben magyarázható a nemzetközi kereskedelem, ezen belül az alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem kiszélesedésével.

A nemzetközi kereskedelem elméletének a tényezők árkiegyenlítődére vonatkozó koncepciója szerint, ha egy gazdag, képzett munkaerőben bővelkedő ország egy szegény, képzett munkaerőben szűkölködő országgal kereskedik, akkor a gazdag országban – legalábbis relatíve – növekszik a képzett és csökken a képzetlen munka bére. E mögött a képzettség iránti keresletnek a külkereskedelemben való részvétel hatására végbemenő változása áll. Minél szabadabban nőhetnek vagy csökkenhetnek a bérek a kereslet változásának hatására, minél kevesebb a korlát, annál markánsabban érvényesülhet ez a tendencia. *Feenstra–Hanson* [1996] becslése szerint az Egyesült Államokban az 1980-as években a képzett munkások relatív bére növekedésének 15-33 százalékát a növekvő import magyarázza. Mások viszont egyáltalán nem, vagy csak a hetvenes évekre vonatkozóan találtak ilyen összefüggést. (*Fouquin és szerzőtársai* [1995] 188. o.) Megint mások csupán az időbeli egybeesésben látják a kapcsolatot. Abban tudniillik, hogy mind a fejlődő országokkal folytatott iparcikk-kereskedelem kiszélesedése, mind a béregyenlőtlenségek fokozódása a hetvenes években kezdődött. Számos közéleti személyiség elsősorban a mexikói és a délkelet-ázsiai munkavállalók konkurenciáját okolja az alacsonyan képzett amerikai dolgozók elszegényedéséért. Arra hivatkoznak, hogy az Egyesült Államok és a Mexikó közötti kereskedelem liberalizálását (a NAFTA létrehozását) követően az Egyesült Államokban csökkent, Mexikóban pedig nőtt a tanulatlan munkások bére (*Greenwood és szerzőtársai* [1997] 21. o.). De a béregyenlőtlenségek európai növekedését is sokan a szabad kereskedelem térhódításával hozzák összefüggésbe. Mások ezt kétségbe vonják.

A sok eltérő, részben szélsőséges vélemény – úgy tűnik – napjainkban letisztulóban van, konszenzushoz közelít. A többség hajlik arra az álláspontra, hogy a bérkülönbségek növekedésének elsődleges meghatározója az iparosodott országokban a műszaki fejlődés, de a nemzetközi kereskedelem, ezen belül az alacsony fejlettségű, alacsony bérű országokkal folytatott kereskedelem is figyelemre méltó szerepet játszik benne. Úgy gondolja, hogy a technológiai változások okozta negatív hatásokat, súlyos egyenlőtlenségeket a nemzetközi kereskedelem kiszélesedése még csak súlyosbítja, hozzájárul a kevésbé tanult dolgozók relatív, esetenként abszolút elszegényedéséhez. A gyakran igen éles hangú vitákban – akárcsak a nemzetközi kereskedelem foglalkoztatási hatásáról folytatottakban – itt is főképp a szabad kereskedelem hívei és ellenzői csapnak össze. A nagy többség határozottan ellenezné a tradicionális protekcionista irányba fordulást, miközben sokan nagyobb állami törődést, szerepvállalást igényelnek a bérkülönbségek csökkenése vagy legalábbis tovább növekedésük megakadályozása érdekében.

Az alacsony képzettségű dolgozók romló bérhelyzete szoros kapcsolatban áll érdekérvényesítési képességük romlásával, a szakszervezetek gyengülő pozíciójával. Míg a hetvenes években a magánszektorban foglalkoztatottaknak még 35 százaléka volt szakszervezeti tag az Egyesült Államokban, 1995-ben 11 százalékra zsugorodott az arányuk (*Kuttner* [1997] 91. o.). De ez sem független a nemzetközi gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válásától. A gazdaság gyors globalizálódásával a dolgozói érdekképviselők nem tudtak lépést tartani. Nem a munkásosztály, a tőke vált nemzetközivé. A tőke nemzetközivé válása mögött a szakszervezetek messze lemaradtak. Az országok közötti, nemzetközi együttműködésre irányuló törekvések csak nehezen törnek maguknak utat.

A külkereskedelem kiszélesedését és a globalizáció egyéb formáinak a térhódítását világszerte súlyos szociális problémák kísérik. A külkereskedelem liberalizálásának az

előnyei még a gazdaságilag erős országokban is általában csak hosszabb idő alatt bontakoznak ki, míg hátrányai szinte azonnal. De ott is, és akkor is, amikor a pozitív hatások a dominálók, mindig vannak súlyosan hátrányos helyzetbe került tömegek, tartósan vagy véglegesen leszakadt rétegek.

A külföldi közvetlen beruházások hatása a foglalkoztatásra és a bérekre

A foglalkoztatás színvonalára gyakorolt hatás

A magasan fejlett országok erősen megnövekedett munkanélküliségét nem ritkán a vállalatok külföldi közvetlen beruházásaival, a termeléskihelyezéssel magyarázzák. Ez nem teljesen alaptalan.

A magasan fejlett országok vállalatainak külföldi közvetlen beruházásai rendkívül gyorsan, a nemzetközi kereskedelemnél is gyorsabban nőttek az elmúlt évtizedekben. Akár csak a nemzetközi kereskedelem, a külföldi közvetlen beruházások is hatnak a munkapiacra. Míg a termelésnek más fejlett országba való kitelepítése rendszerint nem vált ki különösebb aggodalmat „odahaza” – ettől ritkán várnak súlyos foglalkoztatási következményeket –, addig állandó nyugtalanság kíséri az olyan országokban való terjeszkedést, ahol a bérek alacsonyak. „A múlt század végén az elmaradt térségek olcsó bérű munkástömegei még bevándoroltak a fejlett térségekbe, a húszadik század végén viszont a termelést telepítik át a fejlődő országokba, s a fejlett térségek képzetlen munkásait így is közvetlen konkurenciaként fenyegetik az elmaradt térségek még olcsóbb bérű munkásai.” (Árva [1998] 25. o.) A hatás ugyanaz, mintha az import növekedne ezekből az alacsony munkaköltségű országokból. A külföldi beruházás ilyen esetben alacsony képzettséget igénylő munkahelyek exportja, ami a tanulatlan munkaerő iránti kereslet csökkenésével járhat a magasan fejlett országban. Hasonlóképpen hat a napjainkban rohamosan szélesedő *outsourcing*, a termelés elkülönült tevékenységekre bontása és azok országok közötti megosztása is. Ezzel is csökkenhet a „hazai” iparnak az alacsony képzettségű munka iránti kereslete, mint ahogy az az Egyesült Államokban is történt a nyolcvanas években (Feenstra–Hanson [1997] 244. o.).

Ahogy azonban az import hatása sem feltétlenül munkahelyvesztés, a külföldön végrehajtott beruházásé sem feltétlenül az a tőkét exportáló ország számára. Ha közvetlen hatásként meg is szűnnek munkahelyek a tőkét exportáló országban, de különböző közvetett hatások ezt esetleg képesek ellensúlyozni (Sapir–Asenius–Dickinson [1997] 116. o.).

– A beruházást gépek, alkatrészek stb. és más tőkejavak exportja kísérheti a tőkét exportáló országból, ami munkahelyeket teremt ez utóbbi iparában.

– A külföldi beruházásból származó profit- és osztalékjövödelem visszaáramlása növeli a keresletet, és így munkahelyeket teremthet a tőkét exportáló országban.

– A külföldi beruházás előnyösen hathat a befogadó ország gazdasági fejlődésére, ezzel nőhet a kereslete, ezen belül importfelszívó képessége, ami viszont kiszélesítheti a tőkét exportáló ország exportálási és így munkahely-teremtési lehetőségeit.

– Egyszerű munkaintenzív termelési folyamatok külföldre telepítése, az így elérhető költségsökkentés feltétele lehet a belföldi termelés folytatásának vagy kiszélesítésének és így a maradék munkahelyek megőrzésének.

Ezek természetesen csak elvont lehetőségek, amelyek csupán az esetek egy részében valósulnak meg. Kérdés például, hogy a beruházást befogadó alacsony fejlettségű ország gazdasága valóban mennyire fejlődőképes, mennyiben képes növelni az importját. Leginkább a külföldi beruházást kísérő export munkahelyteremtő hatása tapasztalható. Ezzel

szemben azonban egyre erősebb ellenhatás érvényesül, tudniillik az importhelyettesítés kibontakozása, a gépek és berendezések egyre nagyobb arányú saját előállítására az alacsony fejlettségű befogadó országban. Továbbá az alacsonyan fejlettek felerősödésével valószínűleg mérséklődni fog a profit-visszaáramlás is és ezzel a munkahelyteremtés lehetősége a tőkét exportáló országban.

A magasan fejlett országok külföldi beruházásai okozta munkahelyvesztését ellensúlyozhatja az oda betelepült külföldi cégek munkahelyteremtése. Azonban ez sem mindig így működik. A betelepült cég esetenként belföldit szorít ki, és kevesebb munkaerőt foglalkoztat, mint amennyit a kiszorított foglalkoztatott. Ez nemcsak nagyobb termelékenységének az eredménye, hanem abból is következik, hogy gyakran külföldi beszállítókkal dolgozik. Egyébként is a külföldi vállalatoknak olyan a híre, hogy a nehézségek esetén viszonylag könnyen odébbállnak, otthagya dolgozóikat.

A külföldi beruházások foglalkoztatási hatásának a számszerűsítése csak korlátozottan lehetséges. Egy-egy vállalat esetében még rendszerint megállapítható a külföldi beruházás, illetve az outsourcing miatt elbocsátott dolgozók száma, de a gazdaság egészére, a közvetett hatásokat is beleszámítva, ez súlyos nehézségekbe ütközik, néha még a hatás előjele – pozitív vagy negatív – sem állapítható meg teljes biztonsággal. Ennek ellenére ezt többen megkísérelték. A *Glickman–Woodward* [1989] kötet közvetett hatásokat is tekintetbe vevő input-output számításai szerint 1977 és 1986 között az Egyesült Államokban körülbelül 3,3 millió munkahely szűnt meg külföldi beruházásai következtében, míg 600 ezer volt az Egyesült Államokba betelepült külföldi vállalatok által létrehozott munkahelyek száma. Az eredmény: nettó 2,7 millió munkahelyvesztés a tíz év alatt (elsősorban az elektromosgép-iparban, a fémgyártásban és fémfeldolgozásban, az élelmiszeriparban és a vegyiparban).

Ezt az eredményt, különböző módszertani problémákra – elsősorban a munkahely-létrehozás és a munkahelytranszfer megkülönböztetésének a hiányára – hivatkozva, több szakértő kétségbe vonta. Ami szinte biztosra vehető az az, hogy a külföldi közvetlen beruházások által okozott munkahelyvesztés nem elhanyagolható nagyságú a magasan fejlett országokban, noha az alacsony fejlettségű országokban végrehajtott beruházásaiak összvolumene az 1990-es évek elején GDP-jüknek csupán fél százalékát tette ki (*Lee* [1996] 2. o.). Ezeknek a beruházásoknak a terjedelme azonban – mint arról szó volt – erősen növekvő. (A fejlődő országokban végrehajtott külföldi közvetlen beruházások az 1988 és 1994 közötti hat év alatt 24,8 ezer milliárd dollárról 84,2 ezer milliárd dollárra, azaz több mint háromszorosukra nőttek (*Csáki–Fóti–Mayer* [1996] 34. o.). Feltételezhető tehát, hogy a munkapiacra gyakorolt, munkahely-megszüntető hatásuk a jövőben nagyobb lesz. De az iparosodott országokban ezek a beruházások azért is fognak nagyobb munkahelyvesztést okozni a jövőben, mert gyengülnek az ezeket a veszteségeket ellensúlyozó olyan folyamatok, mint a termelőberendezéseknek, alkatrészeknek, félkész termékeknek stb. a tőkekivitelt kísérő exportja. Ezek az alacsonyan fejlett, alacsony bérű országokban is egyre inkább előállíthatók. Továbbá az alacsonyan fejlettek felerősödésével valószínűleg mérséklődni fog a profit-visszaáramlás is a magasan fejlettekbe. Mindez növeli a munkanélküliséget. A globalizáció három tárgyalt vonulata közül az alacsony fejlettségű országokban végrehajtott külföldi beruházások szélesedése fenyegeti leginkább a foglalkoztatást a magasan fejlett országokban.

A külföldi közvetlen beruházások hatása a foglalkoztatás szerkezetére

A termelés kitelepítése egy alacsony fejlettségű országba rendszerint az alacsony képzettséget igénylő munkák exportját jelenti, ami a tanulatlan munkaerő iránti kereslet csökkenésével és a magas képzettségű munkaerő iránti – legalábbis viszonylagos – növekedésé-

vel jár a beruházó magas fejlettségű országban. A befogadó, alacsony fejlettségű országban rendszerint szintén az iskolázottabb munkaerő iránti kereslet növekszik. (Gyakran csupán fegyelmezettebb munkaerőre van szükség, de a fegyelmet elsősorban az iskolában lehet megtanulni.) Az ebben végrehajtott külföldi beruházások ugyanis alacsony képzettségi követelményeket támasztanak a magas fejlettségű beruházó ország otthoni szintjéhez viszonyítva, de nem a befogadó ország színvonalához képest. Tehát végül is mind a beruházó, mind a befogadó országban a képzettebb munkaerő iránti kereslet nő, csak más a viszonyítási alap. A nyolcvanas években Mexikóba – főképp összeszerelő üzemek formájában – nagy mennyiségű működőtőke áramlott az Egyesült Államokból. Különböző vizsgálatok szerint ez lényeges tényezője volt a képzettebb munkaerő iránti kereslet növekedésének Mexikóban (*Feenstra–Hanson* [1996] 374. o.). Amennyiben a befogadó ország maga is jól képzett, iskolázott munkaerővel rendelkezik, akkor munkaerőpiacát dequalifikációs hatás veszélyeztetheti. A K+F tevékenység kitelepítése szinte mindig elmarad a termelés kitelepítése mögött.

Mivel az egyes iparágak szerepe a külföldi beruházások szempontjából nagyon különböző, nagyon különböző ez utóbbiaknak a foglalkoztatásukra gyakorolt hatása is. Az olyan munkaigényes, nagy arányban alacsony képzettségű munkaerőt foglalkoztató ágazatok, mint a textilipar és a ruházati ipar, az elektronikus fogyasztási cikkek, komputeralkatrészek stb. előállítására, egyre inkább kitelepülnek a magasan fejlett országokból, foglalkoztatottaik száma ezért is erősen csökkenő.

Az ilyen ágak foglalkoztatottainak száma azonban a kitelepítés nélkül is nagyon csökkent volna, hiszen a magas bérszínvonal miatt már régen elvesztették versenyképességüket mind a nemzetközi, mind a hazai piacon. Ezzel szemben az olyan iparágak, mint a mechanikus és az elektromos gépek gyártása, a gyógyszeripar stb. vonzza a külföldi tőkét, így foglalkoztatottaik száma inkább növekvő vagy legalábbis az átlagnál lassabban csökkenő a magasan fejlett országokban. Persze, aki elveszti munkáját a textil- vagy a ruházati iparban, nehezen talál magának új munkahelyet a gép- vagy a gyógyszeriparban.

A külföldi közvetlen beruházások hatása a bérszínvonalra és a bérarányokra

Több körülmény utal arra, hogy a külföldi beruházások az alacsonyan fejlett országokba csökkentik a bérszínvonalat a beruházó országban, mivel lehetővé teszik a munkaadók számára, hogy a hazai magas bérű munkásokat akár nagyon távol élő alacsony bérűekkel helyettesítsék. Az egyik helyen elért alacsonyabb bérszínvonal azután hatást gyakorol a többire. „... a kitelepített cégnél elért munkaköltség–profit arányt igyekszik megközelíteni anyaországában és normává tenni a többi külföldi leányvállalatánál.” (*Lányi* [1997] I. rész, 22. o.) De léteznek a beruházó ország bérszínvonalát csökkentő közvetett hatások is. Így például az, hogy az a tőke, amit az alacsonyan fejlett országokban fektetnek be, nem fektethető be otthon. Ezáltal kisebb az otthoni termelésnövekedés és ennek következtében az ottani reálbér-növekedés lehetséges üteme.

A külföldi befektetés már fenyegetés formájában is, tényleges megvalósulása nélkül csökkentheti a beruházó országbeli béreket: „Ha ragaszkodtok követeléseitekhez, kivihetjük a gyárat oda, ahol sokkal alacsonyabb bérért kapunk munkásokat.” Ez gyakran már önmagában hatásos. A külföldi beruházás olyan fegyver, amit nem feltétlenül kell elsütni ahhoz, hogy célba érjen.

Persze itt is léteznek ellenkező irányú, a bérszínvonal csökkenése ellen ható hatások. Elsősorban az, hogy az alacsony fejlettségű országban befektetett tőke – hiszen azért fektették ott be – gyorsabban térül meg, mintha azt a beruházó otthon, a magasan fejlett

gazdaságban használta volna fel, ami áttételeken keresztül hozzájárulhat az otthoni bérek növekedéséhez.

Végül is a külföldi közvetlen befektetések – az eddigiek során – nem gyakoroltak számottevő hatást a beruházó országok bérszínvonalára. Hozzávetőleges számítások szerint 1990 és 1995 között csupán 0,15 százalékkal csökkentették a magasan fejlett országok reálbér szintjét (*Krugman* [1996] 63. o.). Ez majdnem semmi, de „fajlagosan” – a kivitt tőke rendkívül kis súlyát tekintve – mégis valami. Feltételezhető, hogy a külföldi beruházások volumenének a további gyors növekedésével ez – akárcsak a külkereskedelem ilyen hatása – nőni fog.

Nemcsak az a kérdés merül fel, hogy hogyan hat a külföldi befektetés a bérszínvonalra, hanem a fordítottja is, az tudniillik, hogy hogyan hat a bérszínvonal a külföldi befektetésekre, hogy hol van a külföldi tőke beáramlásának a bérkorlátja. „... a bérnek olyan alacsonyok kell lennie a befogadó országban, hogy kompenzálja az esetleges kisebb munkatermelékenység, a nagyobb szállítási távolság és a hangoztatottan vagy valósan nagyobb kockázat okozta költségkülönbözetet” – írja erről Lányi Kamilla. (*Lányi* [1997] I. rész, 22. o.)

A bérszínvonalnak nem önmagában van meghatározó hatása a külföldi beruházásra, hanem más körülményekkel, elsősorban a termelékenység színvonalával együtt. Indiában például a bérek nagyon alacsonyak, a külföldi beruházás – főképp a munkatermelékenység alacsony színvonala miatt – mégis csekély. Az Egyesült Államokból mindenekelőtt azokat a tevékenységeket telepítették át Mexikóba, amelyek termelékenység/bér aránya kedvezőtlenebb, mint a mexikói. Délkelet-Ázsia nemcsak az alacsony bérral, hanem az alacsony szociális költségekkel és a munkaerő kedvező tulajdonságaival is vonzotta a külföldi tőkét. Az alacsony bér főképpen az erősen munkaigényes termékek (textil, ruházati cikkek stb.) esetében – amikor a bérköltség az összes költség jelentős részét teszi ki – vonzza a külföldi tőkét, s minél tőkeigényesebb egy termék, annál kevésbé. Mivel a műszaki fejlődés a munkaigényesség csökkenésével és a tőkeigényesség növekedésével jár, a bérszínvonal jelentősége a külföldi beruházások szempontjából csökkenő tendenciájú.

A külföldi közvetlen beruházás – akárcsak a külkereskedelem – nemcsak a bérek színvonalára, hanem a bérarányokra is hat. Mivel rendszerint csökkenti a tanulatlan munka iránti keresletet a magasan fejlett országokban, ugyanitt csökkenti a képzetlen és növeli a képzett dolgozók kereseti lehetőségét. Figyelembe véve a működőtőkét importáló, alacsonyan vagy alacsonyabban fejlett országra gyakorolt hatást is, azok a termelőfolyamatok, amelyeket a magasan fejlett országból az alacsonyan fejlettbe telepítenek át, a magasan fejlettből tekintve rendszerint kevésbé képzettségigényesek, a nagyon alacsonyan fejlettek szemszögéből tekintve azonban éppen fordítva, növelik a képzettség iránti igényt. Ilyen módon az eredmény mindkét országban – a magasan és az alacsonyan fejlettből is – a képzett munka iránti relatív kereslet és ezáltal relatív bérenek a növekedése lesz.

Így például empirikus vizsgálatok azt tanúsítják, hogy a béregyenlőtlenségek növekedése Mexikóban mindenekelőtt a külföldi tőke beáramlásával kapcsolatos (a külföldi tulajdonosok által végrehajtott közvetlen befektetésekkel). Azokban a mexikói régiókban, ahol a külföldi közvetlen beruházások koncentráálódtak, a képzett munka viszonylagos bérnövekedésének körülbelül 50 százalékát a külföldi befektetések növekedésének tulajdonítják (*Feenstra-Hanson* [1997] 371. o.). Mindez a külföldi beruházásoknak a bérkülönbséget, béregyenlőtlenséget növelő hatására utal, ha ez a hatás rendszerint kismértékű is.

Nem kétséges, hogy a külföldi közvetlen befektetések is – akárcsak a külkereskedelem – a magasan fejlett országokban leginkább az alacsony képzettségűeket sújtják és fogják sújtani a jövőben is. Elsősorban közülük kerülnek ki a munkanélküliek, az ő

bérük csökken legalábbis relatív, de esetleg abszolút mértékben is. Nem érezhetik azonban magukat biztonságban a magasán képzettek sem, az alacsony bérű országok versenye a külföldi beruházásokon keresztül őket is fenyegeti. India például elsődrendű kibocsátójává vált a magas képzettségű komputerprogramozóknak. Olyan kivételes helyzetben lévő nemzetközi társaságok, mint az IBM és a Digital, havi 200 dollárért foglalkoztatnak programozókat Indiában (*Kuttner* [1997] 79. o.). Az Egyesült Államokban több ezer dollár a bérük.

A globalizáció előrehaladása – ezen belül az alacsonyan fejlett országokkal folytatott kereskedelem intenzívebbé válása és a külföldi közvetlen beruházások mind szélesebb körűvé válása – növeli a munkanélküliséget, lefelé nyomja a béreket, és fokozza a kereseti-jövedelmi egyenlőtlenségeket az iparosodott térségekben. Ez a hatás ma még kismértékű, nem döntő tényezője a munkapiacnak. A jövőben azonban sokkal erőteljesebbé válhat. A világgazdaságba újonnan integrálódó térségek ma még csak kis részben vesznek részt a világkereskedelemben. Kína és India a világ lakosságának 38 százalékát adja, de a világkereskedelemnek csak 3 százalékát bonyolítja le. (1993-ra vonatkozó Világbanki adatok – közli *Siebert* [1994] 361. o.) A magasán fejlett országoknak is nagyok a tartalékai ezen a téren. A németországi vállalatok importjának 1995-ben csupán 9 százaléka származott alacsony bérű fejlődő vagy küszöbországból (*Knorr* [1998] 239. o.). Az alacsony bérű országokból származó, jelentősen növekvő import, az azokban megvalósuló külföldi beruházások a jövőben az eddiginél jóval nagyobb mértékben fenyegethetik a magasán fejlett országok munkahelyeit és bérszínvonalát és nemcsak az alacsonyan, hanem a magasán képzettekét is. Várható ezért, hogy a kormányok az import és a külföldi beruházások visszafogására irányuló nyomás alá kerülnek, aminek eredményét a kevésbé fejlettek is megérik.

A nemzetközi munkaerőmozgás (migráció) hatása a foglalkoztatásra és a bérekre

A foglalkoztatásra gyakorolt hatás

A külkereskedelem, a külföldi beruházások és a migráció egymást kiegészítő, részben egymást helyettesíteni képes folyamatok. Ha betelepül az alacsonyan képzett munkaerő, nem kell az általuk előállított termékeket külföldről behozni, és fordítva: a megfelelő import bővítése feleslegessé teheti az ilyen munkaerő betelepülését. De a külföldi közvetlen beruházás is versenyez a munkaerő-bevándorlással. Ha az Egyesült Államokból egyes tevékenységeket Mexikóba telepítenének át, mert ott kedvezőbb a termelékenység/bér arány, akkor ennek megfelelően kevesebb mexikói munkás települ át az Egyesült Államokba.

A nemzetközi migrációs folyamatok az 1980-as évektől megélnékültek, és új vonásokat mutatnak. Az 1960-as és az 1970-es években a migráció még területileg meglehetősen korlátozott volt, alapvetően Nyugat-Európára és a mediterrán országokra szorítkozott, és a befogadó ország munkaerőhiánya motiválta, a bevándorló kevés kivétellel teljesen képzetlen vagy alacsony képzettségű volt. Az utóbbi évtizedekben ez megváltozott. A migráció világjelenséggé vált, tere földrajzilag nagymértékben kiszélesedett, a képzett dolgozók körében is megindult (bár nagy többségét még ma is az alacsonyan képzettek alkotják), és jelentős részben a kibocsátó ország gazdasági és politikai viszonyai determinálják.³ A mozgás fő iránya a Keletről Nyugatra, valamint Ázsiából Ausztráliába, Kana-

³ Az 1990-es évek elején nagy tömegű oroszországi munkaerő vándorolt ki Izraelbe. Ezt azonban nem az izraeli munkapiaci viszonyok váltották ki, hanem az oroszországi helyzet.

dába, az Egyesült Államokba és Nagy-Britanniába áramlás lett. A bevándorolni szándékozók növekvő nyomást gyakorolnak a kontinentális nyugat-európai országokra is. A háború utáni évtizedekben, a munkaerőhiány körülményei között Nyugat-Európa rá volt szorulva a külföldi munkaerőre. Időközben ez megváltozott. Ma már alacsonyán képzett munkaerőben nincs hiánya. (Sőt!) Ez fokozza ezeknek az országoknak a bevándorlás korlátozására törekvését.

A józan „paraszti” gondolkodás szerint is az alacsony képzettségű, alacsony bérű munkaerő beáramlása a kínálat bővülése által növeli a munkanélküliséget, és csökkenti a bért a befogadó országban. Valóban számos vizsgálat mutatta ki ezt a hatást például az Egyesült Államokban, Franciaországban, Németországban stb. (*Felderer* [1994] 81. o.). Elsősorban ez táplálja a széles körű ellenállást a külföldi munkások befogadásával szemben.

A nyolcvanas évektől nagy tömegű adat elérhetővé és elemezhetővé válása lehetővé tette a kérdés árnyaltabb megközelítését. Nyilvánvalóvá vált, hogy a bevándorlás hatása nagymértékben függ a fennálló makroökonómiai feltételektől, a bevándorlás kiterjedtségétől, időpontjától, a bevándorolt munkaerő adottságaitól, a befogadó ország általános munkapiaci helyzetétől. Ha a bevándorolt olyan tevékenységet végez, amit a belföldi nem vállal, akkor nem versenyez vele, nem szorítja azt ki.

A kutatások többsége végül is azzal az eredménnyel zárult, hogy a bevándorlás csak kis, vagy egészen kis mértékben növeli a munkanélküliséget a befogadó országban. (Ilyen eredményre jutott az Egyesült Államokra vonatkozóan például *Borjas* [1993] 191. o. és *Simon* [1995] 251. és 344. o., az EU-ra vonatkozóan *Weyerbrock* [1995] 112. o.) A kutatók többsége szerint a tanulatlan munkások bevándorlása még az alacsonyán képzettek között is csak kismértékben növeli a munkanélküliséget az Egyesült Államokban.

A bevándorlásnak a foglalkoztatásra, illetve a munkanélküliségre gyakorolt kismértékű hatása mindenekelőtt magának a bevándorlásnak a korlátozott mértékére vezethető vissza. Az ILO tájékoztatása szerint világméretben évente átlagosan másfél millió ember hagyja el a hazáját, egymillió pedig átmenetileg kér menedéket külföldön (*Csáki-Fóti-Mayer* [1996]). Ezek abszolút megközelítésben nagy számok, de a befogadó országok népességéhez viszonyítva kicsik. Ez a mozgás is jelentős részben a magasan fejlett országok lakosainak egymás közötti mozgása. 1994-ben a Németországba bevándoroltak 85 százaléka Európából származott és ezen belül 50 százalék az Európai Unióból (*Fóti* [1997] IV. o.). A globalizáció gyors előrehaladásával, az országok közötti szabad munkaerőmozgás kiszélesedésével azonban ez a mozgás gyorsan nőhet, a mainál lényegesen nagyobb negatív foglalkoztatási hatást eredményezve. A félelmek nem teljesen alaptalanok.

Gyakori vélemény, hogy a külföldi származású munkások bevándorlása csak ott fenyeget jelentős munkanélküliséggel, ahol a bérek hosszú távon rugalmatlanok (*Greenwood és szerzőtársai* [1997]). Ezt azonban még nem bizonyították meggyőzően. A bevándorlás foglalkoztatási hatása számos más, makroökonómiai körülmény függvénye. Újabb kutatások arra utalnak, hogy az Egyesült Államok kedvező foglalkoztatási munkanélküliségi helyzete legalább annyira más tényezőknek – így elsősorban a viszonylag gyors növekedésnek – és nem a bérek rugalmasságának (az alsó bérhatár nyitottságának) tulajdonítható.

A nemzetközi migráció legsúlyosabb ellentmondása, hogy tömegében az alacsony képzettségű vagy teljesen képzetlen munkaerő terjed ki, miközben ilyen munkaerőre egyre kevésbé van szükség a magasan fejlett országokban. A migráció okozta foglalkoztatási probléma végül is beleolvad a foglalkoztatás általános, javarészt megoldatlan és súlyosbodónak tűnő világproblémájába.

Migráció és bérszínvonal

A legkézenfekvőbb megközelítés: a bevándorlás növeli a munkaerő kínálatát, a létrejött kínálati többlet pedig csökkenti a bért a befogadó országban. A kibocsátó országban fordított a hatás. A valóság azonban sokkal bonyolultabb. A bevándorlás csökkentheti is és növelheti is a bért, elsősorban attól függően, hogy a gazdaság mennyire eredményesen képes foglalkoztatni a bevándorolt munkaerőt. Ezt számtalan körülmény befolyásolja.

A bevándorlás bért lenyomó hatása esetenként könnyen tetten érhető. Izraelben, az 1990-es évek eleji tömeges bevándorlást a reálbérszínvonal nagyon is érezhető csökkenése kísérte. Míg 1988-ban 4,7 százalékkal nőtt a reálbér, 1989-ben 1,7 százalékkal, 1990-ben 1,4 százalékkal, 1992-ben pedig 5,2 százalékkal csökkent (*Beenstock-Fischer* [1997] 331. o.). Az Egyesült Államoknak azokban a zónáiban, ahol a bevándoroltak aránya a legnagyobb, a helybeli tanulatlan munkások bére alacsonyabb, mint másutt (*Les effets...* [1997] 29. o.). Más esetekben ez nem mutatható így ki. Németországban például a bevándorlás a különböző periódusokban nagyon különbözőképpen hatott a bérszínvonalra (*Felderer* [1997]).

Egészen más a gazdaság reagálása a munkaerőhiány, mint a munkaerő-felesleg viszonyai között. De más akkor is, ha a beáramlók nem helyettesítik, hanem kiegészítik a hazai dolgozók tevékenységét. A bevándorlás miatt csak akkor csökken a hazai munkaerő bére, ha azonos tevékenységi körön belül versenyez egymással a hazai és a bevándorolt munkaerő. Amennyiben a bevándorolt munkaerő nem helyettesíti, hanem kiegészíti a hazai dolgozó tevékenységét (például mentesíti a képzettséget nem igénylő feladatoktól, olyan munkafeladatot lát el, amire a helybeliek nem hajlandók stb.), akkor ez növelheti a munka termelékenységét, és ezzel a magasabb bér elérésének a lehetőségét (*Lévai* [1993] 35. o.).

A bevándorlás bércsökkenő hatása többnyire időleges. Hosszabb távon esély van arra, hogy ezt más folyamatok ellensúlyozzák. Izraelben például a volt Szovjetunióból történt tömeges bevándorlás okozta reálbércsökkenés 1992-ben megállt. Az első bevándorlási hullámok okozta gazdasági nehézségek ugyanis mérsékeltek a további bevándorlást, ami gátolta a reálbér süllyedését. Több újabb empirikus munka – hosszabb időt tekintve – pozitív kapcsolatot mutat ki az egy főre jutó jövedelem és a bevándorlásból származó népességnövekedés között (*Felderer* [1997] 75. o.). A rövid és a hosszabb távú hatás lehetséges eltérése (rövid távon csökkenő bér, hosszabb távon növekvő) főképpen azzal magyarázható, hogy a rövid távon bekövetkezett bércsökkenés megnöveli a munka iránti keresletet, ami viszont a bérek növekedése irányába hat. A bevándorlás azonban hosszú távon sem feltétlenül növeli a béreket. A tanulatlanok és az alacsony képzettségűek keresetét hosszú távon is csökkenti.

Számítások szerint az Egyesült Államokban a bevándorlók számának 10 százalékos emelkedése mintegy 0,5 százalékkal csökkenti a hazaiak bérét. (Borjast idézi *Hárs* [1995] 75. o.) Weyerbrock kísérleti számításai azt mutatták, hogy az EU-ban az egy főre jutó jövedelem 2,15 százalékkal csökkenne 3,5 millió, és 4,31 százalékkal csökkenne 7 millió bevándorló esetében (*Weyerbrock* [1995] 115. o.). Ezeket a bércsökkenéseket a kutatók egy része jelentéktelennnek minősíti. Ezt vitathatónak látom. Fél százalék bércsökkenés önmagában tekintve valóban nem sok, de 10 százalékos bevándorlásnövekedés sem az. Ha korlátozás nincs, vagy csak gyenge, akkor ennél jóval nagyobb is könnyen végbemehet akár egyik évről a másikra is – 2,15 százalékos egy főre jutó jövedelemcsökkenés pedig, ha nem is nagyon sok, de nem is jelentéktelen, 4,31 százalék viszont már kifejezetten nagyknak minősíthető.

Az elmondottakból következően is a külföldi munkaerő tömeges bevándorlása nemcsak a bérszínvonalra hat, hanem a bérrányokra is. Mivel tömegesen az alacsony képzettségű munkaerő áramlik be, elsősorban az ő kínálatuk növekszik meg, ami lefelé nyomja a béruket, növeli a bérkülönbségeket. Ennek vagyunk tanúi az Egyesült Álla-

mokban az 1970-es évek eleje óta, és kisebb mértékben Nyugat-Európában is. A képzettek és ezen belül a magasán képzettek aránya azonban növekszik a bevándoroltak között, ami fékezi a bérkülönbségek növekedését.

Már szó volt róla, hogy az alacsony bérű országokból az alacsony képzettségű munkaerő mind nagyobb számban igyekszik bejutni a magasán fejlett országokba, olyan körülmények között, amikor ott egyre kevesebb ilyen munkaerőre van szükség. Várható ezért, hogy a jövőben az eddiginél nagyobb nyomás nehezedik a befogadó országok kormányára a bevándorlás korlátozása érdekében.

*

A magasán fejlett országoknak az alacsonyan fejlettekkel fenntartott kapcsolatai során napjainkban mind a külkereskedelem, mind a migráció csak kismértékben vagy egyáltalán nem csökkenti a foglalkoztatást és a béreket az importáló vagy a bevándorlókat fogadó magasán fejlett országban, inkább csak esetenkénti átmeneti strukturális (szakmai és regionális) meg nem felelést okoz. A külföldi közvetlen beruházások ilyen hatása valamivel nagyobb, de – egyelőre – ugyancsak kicsi. A globalizáció előrehaladásával, a kapcsolatok szélesedésével azonban mind a három tényező negatív munkapiaci hatása lényegesen erőteljesebbé válhat. Ez korlátozásokhoz vezethet, amit a kevésbé fejlett – közöttük a közepesen fejlett – országok is megszenvedhetnek.

Hivatkozások

- ARTAUD, G.–BANAROYA, F. [1988]: La concurrence, ennemie de l'emploi. Problemes économiques, január 7.
- ÁRVA LÁSZLÓ [1998]: A világgazdaság globalizálódása és Magyarország helye e folyamatban. Valóság, 2. sz.
- BALASSA, B. [1986]: The employment Effects of Trade in Manufactured Products between Developed and developing Countries. World Bank Reprint Series: Number 413.
- BEENSTOCK, M.–FISHER, J. [1997]: The Macroeconomic Effects of Immigration: Israel in the 1990s. Weltwirtschaftliches Archiv Bd. 133. 2. füzet.
- BÖRSCH, A. H.–SUPAN [1994]: Migration, Social Security Systems and Public Finance. Megjelent: *Siebert* [1994] VIII. o.
- BROWN R. J. [1996]: Whither Manufacturing? South Dakota Business Review, december.
- CORTES, O.–JEAN, S. [1997]: Progres technique, commerce international et inégalité Economie internationale. III. negyedév.
- CSÁKI GYÖRGY–FÓTI GÁBOR–MAYES, DAVID [1996]: Foreign Direct Investment and Transition. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- EUROPEAN COMMISSION [1998]: European Economy. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. 307. o.
- FEENSTRA, R. C.–HANSON, G. H. [1996]: Globalisation, Outsourcing and Wage Inequality. American Economic Review, 2. sz.
- FEENSTRA, R. C.–HANSON, G. H. [1997]: Foreign direct investment and relative Wages: Evidence from Mexico's maquiladoras. Journal of International Economics, 42.
- FELDERER, B. [1994]: Immigration, the Labor Market, and Strukturális Adjustment: The Case of Germany. Megjelent: *Siebert* [1994].
- FÓTI KLÁRA [1997]: Munkaerő áramlás az EU-ban – korlátokkal. Világgazdaság, december 3. IV. o.
- FOUQUIN, M.–CHEVALLIER, A.–PISANI, J.–FERRY [1995]: The new International Competition: Effects on Employment. Megjelent: *Global employment* [1995].
- GENDARME, R. [1997]: La mondialisation et le développement: ses causes, ses problèmes és ses risques. Mondes et Développement, 25–98. o.
- GIRAUD, P. N. [1996]: Les pays á bas salaires font – ils du dumping? Chroniques, szeptember.

- GLICKMANN, N.–WOODWARD, D. [1989]: The new Competitors: How Foreign Investors are Changing the US Economy. Basis Books, New York.
- GLOBAL EMPLOYMENT [1995]: Global employment. An International Investigation into the Future of Work. (Szerk.: *Simai Mihály*.) UNU/Wider Tokió.
- GREENWOOD, M. J.–HUNT, G. L.–KOHLE, U. [1997]: The factor – market consequences of unskilled immigration to the United States Labour Economics, 4. sz.
- HÁRS ÁGNES [1995]: A nemzetközi migráció és a magyar munkaerőpiac. Kandidátusi értekezés.
- HENNEBERGER, F.–VOCHE, M.–ZIEGLER, A. [1998]: Direktinvestitionen in Ausland ü Besehäftigung in Inland: Ergebnisse einer schriftlichen Befragung von Unternehmen der schweizerischen Maschinen-, Elektro- und Metallindustrie. Aussenwirtschaft, 1. sz.
- HUFBAUER, G. C.–SCHOTT, J. J. [1993]: NAFTA An Assessment. Institute for International Economics, Washington.
- KNORR, A. [1998]: Globalisierung. Wist Heft, május.
- KOZMA FERENC [1996]: Külgazdasági stratégia. Aula kiadó, Budapest.
- KRUGMAN, P. [1996]: Pop Internationalism. Cambridge, Massachuset.
- KUTTNER, R. [1997]: The Limits of Labor Markets. Challenge, május–június.
- LÁNYI KAMILLA [1997]: A globális konvergencia változásai: Washington és Maastricht, I–II. rész. Külgazdaság, 11–12. sz.
- LEE, E. [1996]: La mondialisation et l’emploi: des craintes justifiées. Revue international du travail, 5. sz.
- LES EFFETS ÉCONOMIQUES...[1997]: Les effets économiques de l’émigration aux Etés Unis. Études économiques de l’OCDE, Etats – Unis.
- LÉVAI IMRE [1993]: Nemzetközi migrációs modellek. Megjelent: *Tamási-Inotai* (szerk.): [1993]. 35. o.
- OECD [1994]: Evidence and Emplanation, The OECD Jobs Study, OECD Publications, Párizs.
- OECD [1998]: Main Economic Indication. OECD, augusztus.
- PAPACONSTANTIOU, G. [1994]: Globalisation, Technology and Employment: Characteristics and Trends. Science, Technology, Industry, OECD, No 15.
- RASIN, A.–SADKA, E. [1995]: Resisting Migration: Wage Rigidity an Income Distribution. AEA Papers and Proceedings, május.
- SAPIR, A.–ASENIUS, C. J.–DICKINSON, R. [1997]: Trade, Investment and Employment. European Economy. 3. sz.
- SIEBERT, H. (szerk.) [1994]: Migration: A challenge for Europa Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Tübingen.
- SIEBERT, H. [1997]: Die Weltwirtschaft im Umbruch: Müssen die Real-einkommen der Arbeitnehmer sinken? Aussenwirtschaft, III. füzet.
- SIMON, J. [1989]: The Economic Consequences of Immigration. Oxford.
- SIMON, J. [1995]: Comment on European Migration: Push and Pull! World Bank Research Observer, 343–350. o.
- TAMÁS PÁL–INOTAI ANDRÁS (szerk.) [1993]: Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új céljai. Budapest.
- TÜSELMANN, H. J. [1998]: Deutsche Auslandinvestitionen in den neunziger Jahren: Abwanderung der deutschen Industrie. Abbaü von Arbeitsplätzen? WSI Mitteilungen, 5. sz.
- VANSTON, N. [1995]: How Trade Affects Jobs. The OECD Observer, augusztus–szeptember.
- WEYERBROCK, S. [1995]: Can the European Community Absorb More Immigrants? A General Equilibrium Analysis of the Labor Market and Macroeconomic Effects of East – West Migration in Europa. Journal of Policy Modeling, 2. sz.
- WOOD, A. [1991]: How much does Trade with the South Workers in the North. The World Bank Observer, Vol 6.
- WOOD, A. [1994]: North – South Trade Employment and Inequality. Oxford University Press, New York.
- ZUCKERSTÄTTER, J. [1997]: Der Einfluss des Aussenhandels auf der Arbeitsmarkt. Wirtschaft und Gesellschaft, 3. füzet.